

ПРАДМОВА

Працу над гэтай кнігай я распачаў па паступленьні ў аспірантуру пры катэдры гісторыі беларускае літаратуры БДУ ў 1995 г. Мая тадышняя навуковая кіраўніца Люба Тарасюк пераканала мяне адмовіцца ад вывучэння літаратуры беларускае эміграцыі на карысьць творчасці Францішка Багушэвіча. Фігуру Багушэвіча замоўчвала афіцыйнае літаратуразнаўства, абыходзіла ўвагаю, што, без сумневу, было спосабам ідэалічнага кантролю. Нават пасля набывання краінай незалежнасці і іншых лёсавызначальных для нацыі падзеяў першым і апошнім манаграфічным даследаваньнем, прысьвечаным ягонай творчасці, застаецца надзвычай тэндэнцыйны опус Барысенкі¹, які па сутнасці ня мае нічога супольнага з навукай.

Напісаная мною ў 1998 г. дысэртацыя пра Багушэвіча была малазмястоўная і легла ў аснову шкалярскага артыкулу «Мой Багушэвіч. Дыялектыка клясычнага тэксту», надрукаванага ў 4 выпуску часопісу «Фрагмэнты». Зь іншага боку, у тагачасных умовах я ня мог яе дапрацаваць да памыснага ўзроўню. Усведамляючы гэта, я вырашыў адмовіцца ад абароны і, больш за тое, пасля няпоўнага месяца працы выкладчыкам у канцы 1998-га звольніўся з БДУ. Калі б не адзін прыпадак, які адкрыўся дзякуючы моладзеваму актывісту Алесю Міхалевічу ў канцы 1999 г., праца засталася б няскончаная.

У снежні 2000 г. я паступіў у аспірантуру Інстытуту філязофіі НАН Украіны (адзел гісторыі філязофіі Украіны). Мая но-

вая навуковая кіраўнічка Аксана Забужка прапанавала мне звярнуцца да больш агульнай, гэтым разам ужо філязофскай праблематыкі — разгледзець творчасць Багушэвіча на фоне нацыяналізацыі і цыркуляцыі нацыяналістычных ідэяў у Эўропе².

Дарма што, здавалася б, даследчы ракурс змяніўся нязначна, рэалізацыя гэтай задачы запатрабавала карэннага ламання ранейшай мэтадалёгіі, якой я прытрымліваўся і, кажучы шырэй, перавярнула маё ўяўленьне аб навуцы. Спробы працаваць над новай тэмай з дапамогай старога мэтаду выклікалі абурэнне А. Забужкі; многімі інструмэнтамі гістарычнага і антрапалягічнага

² Як і нацыя, нацыяналізм застаецца праблематычным і ані ў якім разе не самадастатковым паняццем. Спецыфічная асаблівасць нацыяналізму палягае менавіта ў гэтай паняткавай эластычнасці. У адрозненне ад лібэралізму альбо камунізму, нацыяналізм ня ёсць дэталёва распрацаваным сьветаглядам — гэта хутчэй нешта накіталт ідэалу, альбо агульнай праграмы дзеянняў, і таму ён можа паразытаваць на ўсіх ідэалёгіях. У гэтай працы тэрмін «нацыяналізм» выкарыстоўваецца на грунце традыцыі, паводле якой асноўным значэннем паняцця ёсць «форма нацыянальнай сьвядомасці», «працэс станаўленьня нацыяў, накіраваны на стварэнне палітычна самасьвядомага грамадства ў межах нацыянальнай дзяржавы», «пачуццё і ўсведамленне прыналежнасці да нацыі», «мова і сымболіка нацыі», «сацыяльны і палітычны рух ад імя нацыі», «дактрына і/альбо ідэалёгія нацыі, агульная і канкрэтная» (Э. Сьміт), «лад мыслення, уласцівы пераважнай большасці людзей, які прэтэндуе на тое, што ён уласцівы ўсім людзям; ён лічыць нацыянальную дзяржаву ідэальнай формай палітычнай арганізацыі, а нацыянальнасць — крыніцай творчай культурнай энэргіі і эканамічнага росквіту» (Ганс Кон).

Залежна ад функцыянальнай ролі, культурнага кантэксту і г.д., адрозніваюць моўны, рэлігійны, культурны, этнічны і іншы нацыяналізмы. На практыцы чыстых тыпаў нацыяналізму амаль не сустраеш.

У гэтай традыцыі «нацыяналізм» ня зводзіцца толькі да спараджэння нацыяў альбо да «сьветагляду, які надае абсалютны прырытэт каштоўнасцям нацыі над усімі іншымі каштоўнасцямі» (М. Грох); ён ня тоесны нацыянальнай сьвядомасці і не вычэрпваецца ідэалёгіяй дасягнення і адстойвання палітычнай незалежнасці нацыі, узятай у культурным, палітычным і іншым сэнсе.

Менавіта такое разуменьне гэтага феномену дазволіла Э. Сьміту сьцьвярджаць, што нацыяналізм і дактрына нацыянальнага самавызначэння замацаваны ў якасці падставовых прынцыпаў у Статуце ААН.

¹ Барысенка В.В. Францішак Багушэвіч і праблема рэалізму ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Мінск: Выдавецтва акадэміі навук Беларускай ССР, 1957. С. 368.

аналізу я не валодаў, і праца зацягнулася на доўгія пяць гадоў. Толькі 21 снежня 2005 г., за два дні да інаўгурацыі прэзідэнта В. Юшчанкі, я абараніў дысэртацыю ў Інстытуце філзафіі НАН Украіны. Аднак і пасля абароны ў працы заставаліся нестыкоўкі й нацяжкі, і цэлы год я спрабаваў выправіць іх, дапрацоўваючы тэкст, выстаўлены цяпер на суд чытачоў.

Варта асабліва адзначыць, што, пачынаючы з 1998 г., праца рыхтавалася па-за навуковымі ўстановамі Беларусі, таму, відаць, самым важкім яе недахопам ёсць няпоўная веда пра навуковыя публікацыі, якія выйшлі ў краіне на сумежную тэматыку.

Працуючы над кнігай, мне даводзілася абавірацца на мэтадалягічныя пабудовы і тэарэтычныя структуры заходніх навукоўцаў. Другую найважнейшую загану кнігі відно голым вокам: бальшыня тэарэтычных і мэтадалягічных падыходаў у працы пазычаная і толькі адаптаваная да яе структуры.

Нарэшце, трэці недахоп быў абумоўлены блізкасцю ўкраінскага матэрыялу. Бліскучыя працы ўкраінскіх аўтараў (пераважна дыяспарных) на сумежную тэматыку спакушалі мяне браць зь іх ужо гатовыя формулы, і часам я ня мог даць рады гэтай спакусе.

Рамку працы ў яе цяперашнім выглядзе акрэсьліла Аксана Забужка, якая ўважліва і цяропліва перачытала некалькі яе працоўных рэдакцыяў на не зусім звыклай для яе беларускай мове. (Пра тое, наколькі жвава яна ўдзельнічала ў напісанні кнігі, сьведчаць адносна частыя цытаты яе дасьледаваньняў, прысьвечаных праблематыцы нацыяналізму, якія чытач можа знайсці ў гэтай кнізе.)

На добры лад яе можна лічыць навуковым рэдактарам гэтай кнігі. Ведама, віна за ўсе магчымыя памылкі і недахопы ў ёй ляжыць толькі на мне, бо апошняя рэдакцыя кнігі была падрыхтаваная мною самастойна.

Шырока вядомыя ідэі, якія сталі агульнымі месцамі ў тэорыі нацыі і нацыяналізму і сумежных сфэрах гуманітарнай навукі (Грабовіча, Саіда, Шкандрыя, Гелнэра, Гагена, Шульцэ і г.д.), падаюцца ў працы без спасылкі на першакрыніцу.

Першы разьдзел кнігі — «Нацыя і нацыяналізм: дамадэрная і мадэрная парадыгмы» — уяўляе сабой агульны тэарэтычны экскурс, што грунтуецца на заходніх дасьледаваньнях нацыі і нацыяналізму. Ён прысьвечаны пэрыпэтыям станаўленьня нацыі і нацыяналізмаў у дамадэрных і мадэрных грамадзтвах Эўропы і з гэтай прычыны асаблівай цікавасьці ў спэцыялістаў у дадзенай праблематыцы выклікаць ня будзе.

У разьдзеле «Першыя нацыяналісты» разглядаецца працэс канструаваньня паняцьця «Беларусь» у польскім і расейскім каляніяльных дыскурсах і ягонае ператварэньне ў этнакультурную катэгорыю. Безь яго немагчыма перайсьці да заключнага разьдзелу — «Ф. Багушэвіч і міт беларускага адраджэньня», які прапануе бачаньне літаратуры як дзейснага мэтаду мітатворчасьці і нацыяналістычнай мабілізацыі.

Структураваньне кнігі ў тры разьдзелы было паклікана палегчыць выкладаньне тэмы, якое адбываецца недастаткова лінійна, часам з паўтарамі, з забяганьнем наперад і вяртаньнем назад, з кружляньнем па-над рознымі падтэмамі. Гэтая кніга — не тэарэтычная машына, ёй неўласьцівая прэтэнзія на арганічнасьць, таму я ня згладжваў гэтых момантаў і ня ўводзіў пастфактум строгае наратыўнае пасьлядоўнасьці. Яе складовыя часткі напісаныя ў розных мэтадалягічных рэчышчах і розных жанрах (ад бэлетрызавага нарысу і да спробы выпрацоўкі новай канцэпцыі), а месцамі наагул бяз строгага мэтаду і з тэарэтычнымі непасьлядоўнасьцямі.

Я таксама зьвяртаўся да тэксталягічнага аналізу, пакліканага інтэрпрэтаваць складаную сацыяльную рэчаіснасьць на матэрыяле асобных тэкстаў, бо быў перакананы, што яны ёсць застыглымі сьлядамі праблемных узаемадачыненьняў паміж уладай, грамадзтвам і гісторыяй.

Я сьвядома адмовіўся ад перанасычэньня кнігі звесткамі агульнага характару, найперш з сфэры літаратурнай гістарыяграфіі. Таму адэкватнае ўспрыманьне работы прадугледжвае валоданьне ведамі пра беларускую нацыянальную культуру. Прысутная ў ёй тэма беларускай нацыянальнай сьвядомасьці разглядаецца вык-

лючна ў яе «мадэрнай» версіі, выпрацаванай у канцы XIX ст. Таму, напрыклад, рэмінісцэнцыі нацыянальнай сьведомасьці ў творчасці Францішка Скарыны ў гэтай працы засталіся па-за разглядам.

Калі меркаваць па спасылках, праца не вытрымлівае стандарту строгае акадэмічнае работы. Гэта хутчэй навукова-папулярнае выданьне, да якога я імкнуўся даваць мінімум зносак. Часам хаатычнае цытаваньне крыніцаў і дасьледаваньняў, а таксама апора на навукова-папулярныя выданьні выкліканыя тым, што большасьць зь іх была першапачаткова недаступная на мовах, якімі я актыўна валодаю, і нярэдка адное і тое ж выданьне даводзілася чытаць (і цытаваць) на мове арыгіналу і пазьней перакладу. Частка спасылак мае няпоўнае бібліяграфічнае апісаньне, бо я вымушаны быў працаваць зь імі ў Інтэрнэце альбо зь нейкіх іншых прычынаў быў ня ў стане аформіць іх належным чынам. У сваё апраўданьне скажу, што гісторык ідэяў ня букваед і для яго важная сама ідэя альбо выказваньне, а не ягонае абсалютна дакладнае апісаньне.

Хоць у гэтай працы акрэсьлены эўрапейскі кантэкст, у яе цэнтры месціцца чатырохбаковы беларуска-расейска-ўкраінска-польскі дыскурс. Шэраг выкарыстаных у ёй тэрмінаў — «нацыятварэньне», «мадэрны», «раньнемадэрны» і г.д. — хоць яшчэ не атрымаў правоў грамадзянства ў беларускай мове, але быў надзвычай неабходны для разьмежаваньня паняцьцяў. Тое ж самае датыкае тэрміну «рускі народ», які ў кнізе абазначае этнічную супольнасьць, зь якой у мадэрны час паўсталі беларусы і ўкраінцы. Напісаньне «Беларусія» было захаванае дзеля перадачы арыгінальнай мовы, ва ўсіх астатніх разох ужываецца напісаньне «Беларусь». Паколькі кніга разьлічаная на падрыхтаванага чытача, пэўныя вершаваныя фрагмэнты я падаваў па-польску, расейску і ўкраінску ў арыгінале, безь перакладу.

Назва кнігі ня цалкам адпавядае яе зьместу, бо яна прысьвечана перадусім перадгісторыі беларускага нацыяналізму. Я адмовіўся найперш ад ужываньня слова «перадгісторыя» ў назьве кнігі дзеля ягонай грувасткасьці і празьмернай амбітнасьці.

Праца адлюстроўвае цяперашні зрэз веды пра нацыю і нацыяналізм (якая борзда разьвіваецца) і, без сумневу, нават па невялікім часе будзе ўспрымацца анахранічна. Вялікім посьпехам будзе, калі яна зацьвердзіцца ў якасьці папярэдняга накіду будучай сынтэтычнай распрацоўкі гэтай праблемы.

Застаецца дадаць, што я загадзя прымаю абгрунтаваньня абвінавачаньні ў падступнасьці і чорнай няўдзячнасьці; а таксама падзячыць Аляксандру Адамянцу і Андрэю Дыньку, якія прагледзелі тэкст кнігі, перш чым трэ было аддаваць яе ў друк, і выказалі шэраг каштоўных заўваг на яе конт.